

Suriye'ye Yerleşen Cezayirli Muhacirlerin Tâbiyeti Meselesi (1847-1900)

Ş. Tufan Buzpınar*

The Question of the Citizenship of the Algerian Immigrants Who Settled in Syria (1847-1900).

This article focusses on the question of the citizenship of the Algerian immigrants in Syria during the period 1847 through 1900. After the French occupation of Algeria in December 1847, many Algerians refused to live under French rule and began to leave the country. The great majority of the departing Algerians settled in Syria. The Ottomans, right from the beginning, correctly identified the problem that the immigrants might cause: that is that they might seek French protectorship at some point in the future despite the fact that Syria was under Ottoman rule. This problem arose in the 1880s mainly in connection with Amir Abdülqadir and his entourage, a pro-French faction. With the Amir's death in 1883, this faction lost its leader, but the Amir's sons remained causing both the French and the Ottomans to intensify their efforts to gain the citizenship of the immigrants for themselves. As time progressed the Ottomans took the lead and by the end of the century the overwhelming majority of the Algerian immigrants in Syria became Ottoman subjects.

XVI. yüzyılın başlarından 1830 yılına kadar Osmanlı yönetiminde kalan Ceza-yir, 1830-1847 yılları arasında devam eden uzun bir direniş sonrasında Fransızlar tarafından işgal edildi. Fransız işgalini ve yönetimini benimseyemeyen Ceza-yirli ler 1847 yılından itibaren gruplar halinde Cezayir'i terk etmeye başladılar. Bunların büyük çoğunluğu Suriye bölgesine geldiler ve Osmanlı Devleti tarafından köy, kasaba ve şehirlere yerleştirildiler. Cezayir'in Osmanlı dönemi tarihi¹ gibi Suriye'ye

* Dr. Ş. Tufan Buzpınar (Tarih), TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Bu makalenin araştırma ve yazım safhalarında İSAM'dan Ahmet Kavas, Marmara Üniversitesi'nden İdris Bostan, İsmail Kara, Ali Akyıldız ve Hacettepe Üniversitesi'nden Gökhan Çetinsaya'nın önemli katkıları oldu. Kendilerine kalbî teşekkürlerimi arz ediyorum.

1 Prof. Ercüment Kuran'ın aşağıda zikredilecek çalışmaları işgal süreci boyunca geliştirilen Osmanlı politikaları konusunda önemli bir katkı olmakla birlikte Cezayir tarihinin Osmanlı dönemi birinci el

göç eden Cezayirliiler hakkında da henüz tatmin edici bir çalışma yapılmamıştır. Türkçe'de konuya kısaca temas ederek Suriye'de Cezayir muhacirlerinin varlığından ve devletle olan bazı problemlerinden bahseden iki makalenin dışında başka bir çalışma mevcut değildir.² Konuyla ilgili en kapsamlı çalışma niteliği taşıyan P. Bardın'ın *Algériens et Tunisiens dans L'Empire Ottoman de 1848 à 1914* adlı eseri önemli katkılar sağlamakla birlikte tamamen Fransızca kaynaklara dayanması sebebiyle Cezayirli muhacirlerin Osmanlı devletiyle ilişkileri ve Osmanlı yöneticilerinin meseleye yaklaşımı hakkında oldukça yetersizdir.³ Bu hususlarda hayli katkı sağlayacağı düşünülen bu makale ile amaçlanan ise bölgenin demografik yapısı, Osmanlı yönetiminin etkinliği, yabancı nüfuzu ve bölge ekonomisinin canlanması gibi birçok açıdan önemli olan Cezayirliilerin Suriye'ye göçü ve tabiiyetleri meselesinin büyük ölçüde Osmanlı belgelerine dayanılarak ana hatlarıyla ortaya konulmasıdır.

Cezayir Beylerbeyi Hüseyin Paşa ile maddî meselelerden kaynaklanan anlaşmazlığı bahane eden Fransa 1827'de Cezayir kenti ve çevresini ablukaya aldı. Arabuluculuk girişimlerinin olumlu neticelenmemesinin ardından Haziran 1830'da başlayan bir aylık taarruz sonunda Fransa daha önce ablukaya aldığı yerleri işgal etti. İşgal sırasında kayda değer bir direnişle karşılaşmayan Fransa, Cezayir'de işinin kolay olacağını düşünürken iç kesimlerde beklemediği bir mukavemetle karşılaştı. Kasım 1832'de Fransız karşıtı güçlerin liderliğine seçilen Abdulkadir (1807-1883), iç kesimlerdeki kabilelerin de desteğiyle Fransızlara zor anlar yaşattı. On beş yıl gibi uzun bir süre devam eden Emir Abdulkadir liderliğindeki mücadeleye 1847 başlarında önemli kayıplar vermeye başladı. Özellikle Emir'in Cezayir'in doğu kesimindeki temsilcisi ve Kabililer'in lideri Ahmed b. Salim'in Şubat 1847'de Fransızlara teslim olmak zorunda kalması, mücahitler için büyük bir darbe oldu. Nitekim aynı yılın sonunda Emir Abdulkadir'in de teslim olmasıyla Fransızların Cezayir işgali tamamlanmış oldu.⁴

malzmeden hareketle hâlâ yazılmış değildir. Ercüment Kuran, *Cezayir'in Fransızlar Tarafından İşgali Karşısında Osmanlı Siyaseti 1827-1847*, İstanbul 1957. Arapça çevirisi, *es-Siyasetü'l-Osmâniyye Ticâhe'l-İhtilâli'l-Fransî li'l-Cezâir (1827-1847)* (çev. Abdülcelil Temimi), ikinci baskı, Tunus 1974; a. mlf., "La Lettre du dernier dey d'Alger au grand-vizir de l'Empire Ottoman", *Revue Africaine*, XCVI (1952), s. 188-195; a. mlf., "Fransa'nın Cezayir'e Tecavüzü, 1827", *Tarih Dergisi*, III (1953) s. 53-62; a. mlf., "Gazavat-ı Cezayirli Gazi Hasan Paşa'ya Dair", *Tarih Dergisi*, XI (1960) s. 95-98; a. mlf., "Cezayir-i Garb Müdafii Kostantin Bey'i Ahmed Bey", *V. Türk Tarihi Kongresi*, Ankara 12-19 Nisan 1956, Ankara 1960, s. 681-689; a. mlf., "Tarih'te Osmanlı İmparatorluğu ve Cezayir", *Türk Kültürü*, yıl, XVII, sayı, 193 (1978), s. 25-34. Genel olarak Kuzey Afrika'da Türk yönetimi için bk. Aziz Semih İltter, *Şimali Afrika'da Türkler*, İstanbul 1936.

- 2 Selim Deringil "19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'na Göç Olgusu Üzerine Bazı Düşünceler", *Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1991, s. 435-442; Sebahattin Samur, "Osmanlı Devletinde Cezayir Göçmenleri ve Abdülkadir el-Cezayiri", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VIII (1992), s. 141-158.
- 3 Pierre Bardın, *Algériens et Tunisiens Dans L'Empire Ottoman de 1848 a 1914*, Centre National de la Recherche Scientifique, Paris 1979.
- 4 Emir Abdulkadir liderliğindeki mücadelenin şimdiki kadar yazılmış en kapsamlı ve en iyi tarihi için bk. Raphael Danziger, *Abd al-Qadir and the Algerians*, Holmes & Meier Publishers, New York 1977. İşgal sürecinde Fransızlara karşı geliştirilen Osmanlı politikaları için Kuran'ın çalışmalarına ilave olarak bk. Cavid Baysun, "Cezayir Meselesi ve Reşid Paşa'nın Paris Elçiliği", *III. Türk Tarih Kongresi: Tebliğler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1948, s. 375-379.

Ahmed b. Salim teslim olduktan sonra Fransızlara karşı mücadelenin kaybedileceğini anlamış olmalı ki Emir Abdulkadir'in tesliminden aylar önce Mareşal Bugeaud'ya müracaat ederek bir grup taraftarı ile birlikte Cezayir'den ayrılmak için izin talebinde bulundu. Başlangıçta isteksiz davranan Fransız Mareşali, Ahmed b. Salim'in ısrarlı müracaatları üzerine Fransız yönetiminde görev almak, bulunduğu bölgede çiftçilikle uğraşmak veya şarka göç etmek şıklarından birini tercih etmesine müsaade etti.⁵ "Şark" tabirinden her iki tarafın da kasdı Suriye idi. Zira Suriye hem Fransızlara hem de Cezayirli muhacirlere uygun bir bölgeydi. Fransızlar, Cezayirli Suriye'de çok eskilere dayanan nüfuslarını artırıcı bir faktör olarak kullanabileceklerini düşünüyorlardı. Cezayirli ise Fransızların müsaade edecekleri tarıma elverişli Araplarla meskun toprakların sadece Suriye bölgesinde bulunduğunu biliyorlardı.

Aralık 1847'de Emir Abdulkadir Fransızlara teslim olduğunda Cezayir'den ayrılmalarına izin verilen Ahmed b. Salim liderliğindeki 560 kişilik ilk kfile de Suriye'ye ulaşmıştı. Muhacirler valilikten ziraate uygun boş bir araziye yerleştirilmelerini istediler. Suriye'deki Osmanlı yetkilileri prensip olarak Cezayirli muhacirleri uygun bir yere yerleştirme eğiliminde olmakla birlikte öncelikle Fransızlarla bağlantıları meselesine açıklık getirmek gerektiği kanaatindeydiler. Bu nedenle önce izin belgelerini Osmanlıca'ya çevirtip incelediler. Fransızlarla resmi bağlantıyı ima edecek herhangi bir ifadenin bulunmaması rahatlatıcı olmakla birlikte, Osmanlı yetkilileri ileride her iki taraftan vuku bulabilecek iddiaları önlemek amacıyla muhacirlerin ileri gelenlerini Vilayet Meclisi'ne davet ederek tabiiyetleri konusundaki endişelerini dile getirdiler. Bu endişelerin izalesi için muhacirlerden eskiden olduğu gibi bundan böyle de Osmanlı tebealığını devam ettireceklerine, kendilerinin ve sonraki nesillerinin başka bir devletin himayesini kabul etmeyeceklerine, böyle bir iddia vaki olsa dahi kabul etmeyerek Osmanlı Devleti'ne tabiiyetlerini sürdüreceklerine ve sair tebea gibi şahsi ve mali sorumluluklarını yerine getireceklerine dair bir "sened" talep ettiler. Muhacirlerin ileri gelenlerinin Meclis'te dinlenmesinden ve bahsedilen talebin kabulünden sonra Meclis ikinci defa Müşiriyet makamında toplandı. Kadınlar ve çocuklar hariç 204 kişilik erkek muhacir grubu Meclis'in huzurunda yukarıda zikredilen şartları içeren senedi imzaladı.⁶ Böylece mümkün ve muhtemel mahzurların giderildiğine kani olan Şam Eyalet Meclisi 12 Ocak 1848'de Cezayir muhacirlerinin ziraate elverişli boş arazisi çok olan Aclun sancağına yerleştirilmelerine, bunlardan otuz kadar ulema ve meşayih ile çalışmayacak kadar güçsüz olanlara devlet tarafından nakdi yardımda bulunulmasını, bazılarında da ihtiyaçları kalmayınca geri ödenmek üzere öküz vs. alımı için 120.000 kuruş para yardımı yapılmasını kararlaştırdı.⁷ Muhacirler için Aclun sancağının seçilmesinin iki önemli nedeni vardı: Birincisi, Akdeniz sahilinden uzak olması

5 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İrade-Mesail-i Mühimme (İ. Mes. Müh.), 2079 Fransız Mareşali Bugeaud'nun Ahmed b. Salim'e verdiği izin belgesinin Osmanlıca çevirisi. Tarihsiz.

6 Gurre-i Safer 1264/8 Ocak 1848 tarihli Arapça senet ve Osmanlıca çevirisi için bk. BOA, İ. Mes. Müh. 2079.

7 BOA, İ. Mes. Müh., 2079, Şam Eyalet Meclisi'nin Sadarete gönderdiği 5 Safer 1264/12 Ocak 1848 tarihli mazbatası.

hasebiyle yabancı nüfuzuna nisbeten kapalı olması, ikincisi ise o zamana kadar pek işlenmeyen boş ve verimli arazilerin değerlendirilmesinin yanısıra buralarda bir türlü tesis edilemeyen devlet otoritesine zemin hazırlanması.⁸

Meclis mazbatasına ilave olarak Şam, Anadolu ve Arabistan orduları müşirleri Safveti, Mehmed Raşid ve Mehmed Namık paşalar tarafından müştereken Bâbî-âli'ye sunulan arızada Cezayirli muhacirlerin perişan bir halde kalmalarına müsaade edilemeyeceğinden bahisle Eyalet Meclisi kararlarının uygulamaya konulduğu, Ahmed b. Salim'den alınan bilgilere göre ikinci bir grup muhacirin de Suriye'ye gelmek üzere yolda olduğu, bu nedenle de haklarında Bâbîâli tarafından verilecek kararın "serian emr u işârı" istenmekteydi.⁹

Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye, Şam'dan gelen mazbatanın görüşülmesi için 5 Mart 1848'de toplandı. İngiltere'nin Şam konsolosunun Cezayir muhacirleri hakkında İstanbul'daki büyükelçisine sunduğu rapor da Hariciye Nezareti aracılığıyla toplantı gündemine alındı. Bu arada İstanbul'a gelmiş bulunan Anadolu Ordusu Müşiri Mehmed Raşid Paşa da Meclis tarafından dinlendi. İngiliz konsolosu raporunda ileride ya Fransa'nın bunların kendi tebeasından olduğunu iddia edebileceği ya da Cezayirliilerin kendilerinin vergi vermekten ve diğer sorumluluklardan kurtulmak için Fransa'nın himayesini talep edebilecekleri uyarısında bulunarak derhal tedbir almak gerektiğine dikkat çekerken Mehmed Raşid Paşa, Eyalet Meclisi kararlarının uygunluğunu savundu. Meclis-i Vâlâ üyeleri İngiliz konsolosunun uyarılarından oldukça etkilenmişlerdi. Muhacirlerin Osmanlı Devleti dahiline kabul edilmemeleri bile gündeme geldi; ancak neticede bunların "Devlet-i Aliyye'nin bir mülkünden çıkıp diğer mülküne gelmiş nazarıyla bakılarak reddolunmaları Saltanat-ı Seniyye'ye muvafık olamayacağı" görüşünden hareketle mutlaka kabul edilmelerine ve Suriye bölgesini siyaseten mahzurlu gördükleri için de bunların ve bundan sonra gelecek olan Cezayir muhacirlerinin Teke ve Alâiye (Antalya ve Alanya bölgesi) gibi havası mizaçlarına uygun yerlere yerleştirilmelerine karar verildi. Maddi yardımlar konusunda ise, Ahmed b. Salim'e 500 kuruş maaş bağlanması, diğer ulema ve meşâyihe 30.000 kuruş yardımda bulunulması ve çiftçilik yapacaklara da eyalet bütçesinden gereken yardımın yapılması kararlaştırıldı.¹⁰

Meclis-i Vâlâ ile aynı görüşü paylaşmayan sadrazam Mustafa Reşid Paşa 11 Mart 1848 tarihli arızasında "Teke ve Alâiye havalisinin havası merkuamların mizaçlarına tevafuk ederse de sahil olan yerlere muamelat-ı efrenkiye ziyadece olduğundan bu suret pek de matluba muvafık" olmadığını ve muhacirlerin Suriye'den adı geçen bölgelere yapılacak yolculuğa da dayanamayacaklarını belirttiikten sonra,

8 Osmanlı Devleti'nin 1840'lardan itibaren Aclun ve civarını devletin kontrolüne alma siyaseti ve bu yöndeki çabaları hakkında geniş bilgi için bk. Eugene Lawrence Rogan, *Incorporating the Periphery: The Ottoman Extension of Direct Rule Over Southeastern Syria (Transjordan)*, 1867-1914, doktora tezi, Harvard Üniversitesi 1991, s. 63 vd.

9 BOA, İ. Mes. Müh., 2079, 5 Safer 1264/12 Ocak 1848.

10 İngiliz konsolosunun sefarete gönderdiği raporun Osmanlıca çevirisi ve Meclis-i Vâlâ'nın Sadarete sunduğu 29 Rebiülevvel 1264/5 Mart 1848 tarihli mazbata için bk. BOA, İ. Mes. Müh. 2079.

Eyalet Meclisi'nin kararlarını destekledi. 22 Mart 1848'de sadır olan iradeyle Cezaırlı muhacırlerin Osmanlı tebeası olarak Aclun sancağına yerleştirilmeleri, mazbatada yer alan diğer tekliflerin kabulüyle uygulamanın başlatılması ve "Eşhas-ı merkume iskan ve îvâ olunduktan sonra daima ahval ve hareketlerine bu taraftan ve mahallindeki memurlar taraflarından" dikkat edilmesi emredildi.¹¹

İlk kafilenin ardından Cezaırlıların peyderpey Suriye'ye muhaceretleri devam etti. Muhacırlar arasında en önemli şahıs şüphesiz Emir Abdulkadir idi. Aralık 1847'de Akka veya İskenderiye'ye gönderileceği sözünü alarak Fransızlara teslim olan Emir Abdulkadir beklentisinin aksine önce Fransa'ya götürülmüş ve 1852 sonuna kadar orada hapsedilmişti. Bu tarihte imparator III. Napoleon'un affına mazhar olan Emir, Bursa'ya yerleşti ve 1855 depreminin ardından ailesi, hizmetçileri ve yakınında bulunanlar da dahil olmak üzere yaklaşık yüz kişilik bir kafile ile Şam'a yerleşti.¹² 1857'de Emir'in kardeşleri ve yakın akrabalarından oluşan yaklaşık doksan kişilik bir grup daha Şam'a geldi. Bu şekilde aralıklı olarak Cezaırlıların Suriye'ye göçü 1910'lu yıllara kadar devam etti.¹³ Bunlar genellikle Akka, Beyrut, Halep, Hayfa, Lazkiye, Sayda, Şam, Trablus ve Yafa'ya yerleştirildiler. Suriye'ye gelişleri resmi ve gayriresmi kanallarla gerçekleştiği için sayıları hakkında kesin rakamlar vermek mümkün değilse de Fransız kaynaklarına göre sadece Şam şehrinde 1883'te 4000, Safed ve Taberiya'da ise 1870'te 3700 civarında Cezaırlı muhacir mevcuttu.¹⁴

1882'ye kadar Suriye'ye gelen Cezaırlı ile Osmanlı yöneticileri arasında tabiiyet konusunda ciddi bir sıkıntının yaşanmadığı görülmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla bu dönemde peyderpey Suriye'ye gelen Cezaırlı küçük gruplar halinde yukarıda zikredilen kasaba ve şehirlere yerleştirilmişler; büyük çoğunluğu Osmanlı vatandaşlığını kabul etmekle birlikte kabul etmeyenler de hissedilir bir probleme neden olmamışlardır. Muhacırlardan bir kısmı ise tabiiyet konusunda bir tarafı tercih etmeyerek her iki ülkenin imkanlarından da yararlanma yolunu seçmişlerdir. Bunların başında Emir Abdulkadir gelmektedir. Mayıs 1883'te vuku bulan ölümüne kadar Osmanlı ve Fransız hükümetlerinden kendisi ve müntesipleri için önemli miktarda maddi yardım alan Emir, her iki tarafla da yakın ilişkilerini devam ettirmişti.¹⁵

11 BOA, İ. Mes. Müh., 2079, 16 Rebülâhir 1264/22 Mart 1848.

12 Emir Abdulkadir'in Fransa'da ve Bursa'da bulunduğu yıllarda yaptığı çalışmalarla ilgili olarak bk. David Commins, "Abd al-Qadir al-Jazairi and Islamic Reform", *The Muslim World*, LXXVIII/2 (April 1988), s. 121-124.

13 Bu yüzyılın başlarındaki göçler için bk. Nadiya Tarşûn, "el-Hicretü'l-Cezairiyye ila Biladi's-Şam fi Matlâi'l-Karni'l-İşrin (1909-1911)", *Dirasat Tarthiyye*, Dimaşk, sayı. 27-28, 1987, s. 161-189; BOA, Meclis-i Vükelâ Mazbatası, 145, 19 Şevval 1328.

14 Pierre Bardin, a.g.e., s. 8, 15-16.

15 Emir Abdulkadir'in Suriye'de geçirdiği yılların kısa bir değerlendirmesi ve Fransız hükümetinin yaptığı yardımlarla ilgili olarak bk. Linda Schatkowski Schilcher, *Families in Politics: Damascene Factions and Estates of the 18th and 19th Centuries*, Franz Steiner Verlag, Wiesbaden-Stuttgart, 1985, s. 215-218. Abdulkadir ve kardeşlerine Osmanlı hükümeti tarafından yapılan yardımlarla ilgili olarak bk. BOA, İrade- Meclis-i Vâlâ, 25247, Rebülâhir 1277/Ekim 1860 ve 10 Cemaziyelevvel 1283/20 Eylül 1866; İrade- Meclis-i Vâlâ, 25484, 13 Şevval 1283/18 Şubat 1867; İrade- Dahiliye, 37653, 37298, 37376; İrade- Hariciye, 5915 ve 6040.

1882'den itibaren Emir Abdulkadir ile Suriye Valisi Hamdi Paşa'nın ilişkileri gerginleşmeye başladı. 1880-1885 yılları arasında Suriye'de valilik görevinde bulunan Hamdi Paşa'ya göre bu gerginliğin nedeni Emir Abdulkadir'in mensuplarını ve diğer Cezayir muhacirlerini korumaya çalışması, bunlar arasında suçlu olup cezalandırılması gerekenler bulunduğu halde buna müsaade etmemesi ve buna benzer hükümet otoritesini sarsıcı davranışlarda bulunması, dahası bazı muhacirlerin Fransa'nın himayesine mazhar olduklarından bahisle Osmanlı kanunlarından muaf olmalarıydı. Bu durumu "hükümet içinde manen diğer bir hükümet" olarak değerlendiren Hamdi Paşa buna mutlaka bir son verilmesi gerektiği, Emir'in nüfuz ve iktidarının sınırlandırılmasının Suriye'deki Osmanlı çıkarları açısından zorunlu olduğu görüşünü Bâbüâli'ye bildirdi.¹⁶ O zamana kadar Emir'in bu tür davranışlarının hükümet tarafından müsamaha ile karşılandığını da belirten Hamdi Paşa bu meseleyi "Suriye için şöyle bir zamanda en ziyade nazar-ı dikkat ve ehemmiyete alınacak mevadd-ı mühimmeden" görür ve Emir'in nüfuzunun kırılması konusunda merkezi hükümetin kendisini desteklemesini ister.¹⁷

Diğer yandan, Fransızların Cezayir muhacirlerine karşı tavrı da Osmanlı yöneticilerini rahatsız etmekteydi. Fransızların Suriye'ye olan ilgilerinin tarihi Haçlı seferlerine kadar uzanmakla birlikte XIX. yüzyılda kolonilerini ve nüfuzunu artırma siyaseti çerçevesinde Suriye, Fransa'nın gündeminde önemli bir yer işgal etmeye başladı. Ancak 1870-1871 Fransa-Prusya savaşında Fransa'nın uğradığı ağır yenilgiden dolayı Suriye'deki nüfuz faaliyetleri geçici olarak askıya alındı. 93 Harbi'nde Osmanlı Devleti'nin yenilmesi ve İngiltere'nin Ruslara karşı Osmanlı Devleti'ni koruma gerekçesiyle 1878'de Kıbrıs'ı geçici olarak ele geçirmesinin ardından 1879 Eylül'ünde büyükelçi H. Layard'ı Suriye'ye göndererek bu bölge üzerinde nüfuzunu artırma eğilimi Fransa'nın dikkatinden kaçmadı. Aradan geçen yaklaşık on yıl içerisinde 1871 yenilgisinin yaralarını sarmış görünen Fransa İstanbul'daki askeri ateşesi Louis de Torcy'yi 1880'de Suriye'ye göndererek geleneksel ilgisini devam ettirmek kararlılığında olduğunu ortaya koydu.¹⁸ Fransa bölge hıristiyanları, özellikle de Maruniler arasında artan faaliyetlerinin yanısıra bazıları halihazırda himayesini kabul etmiş olan Cezayir muhacirleri üzerinde de çalışmalarını yoğunlaştırmaya başladı. Bu alanda da en önemli rolü oynayacak şahıs kuşkusuz Emir Abdulkadir idi. Gelişmeleri yakından takibeden ve özellikle Fransa'nın 1881'de Tunus'u işgalinden sonra Suriye'deki faaliyetleri konusunda ciddi manada rahatsızlık duyan Hamdi Paşa bir taraftan mümkün olduğu kadar Fransızların faaliyet alanlarını daraltmaya çalışırken diğer taraftan da Cezayirliiler üzerinde devletin kontrolünü artırma yolunu seçti. Çünkü Paşa'ya göre problemin kaynağı devlet otoritesinin tam olarak hissettirilmemesiydi. Geçmişte Cezayirliilere gösterilen müsamaha

16 BOA, Yıldız Esas Evrakı (YEE), 18/417/3/40, evr. no. 43, 66.

17 BOA, YEE, 18/417/3/40, evr. no. 66, 67.

18 1880'ler ve sonrasında Fransızların Suriye'deki faaliyetleri ile ilgili olarak bk. John Spagnolo, "French Influence in Syria Prior to World War One", *Middle East Journal*, 23 (1969), s. 45 vd.

devlete olan sorumluluklarını ihmale neden olmuş, hatta birçoğunu devlete karşı gelecek kadar şımartmıştı.¹⁹

Bu arada hükümet Osmanlı topraklarında iki seneden fazla kalan muhacirleri kendi vatandaşı olarak gördüğünü ve ancak iki seneden daha az kalanların Fransız vatandaşlığını kabul edebileceğini ilan etti. Fransız vatandaşlığını kabul edenlerin iki senelik sürenin sonunda Osmanlı topraklarını terketmeleri gerekmektedir. Bu kararlar kısa sürede istenen etkiyi göstermeye başladı. Nitekim, 1862'de Taberiya'ya yerleştirilen Cezayir muhacirlerinden 1500'ü, 1882 yılında Osmanlı tebeası olarak kayıtlarını yaptırıldı ve yirmi yıldan beri kullanmakta oldukları toprakların mülkiyet hakları da kendilerine verildi.²⁰

Emir Abdulkadir'in vefatının ardından Hamdi Paşa, Cezayirli muhacirlerin Fransızlarla olan irtibatlarını zayıflatma çabalarını artırdı. Bu konuda özellikle Emir'in iki büyük oğlu ve Cezayirliiler üzerinde nüfuz sahibi Muhammed ve Muhyiddin'in desteğini kazanmaya çalıştı. Çünkü her ikisi de Osmanlı tabiiyetini önceden kabul ederek 'mirmiranlık' rütbesiyle taltif edilmişlerdi. Muhammed ve Muhyiddin, babalarının vefatının ardından Fransızların bu rütbeleri terk ile Fransa himayesini kabul etmeleri halinde babalarının aylık 60.000 kuruşluk maaşının kendilerine ödenmesi teklifini Osmanlı hükümetinin kendilerine sahip çıkacağı kanaatiyle kabul etmediler. Ancak aradan geçen birkaç ay içerisinde Osmanlı hükümetinin maaş bağlamaması Emir'in maaşıyla geçinen ailesi ve 100 kadar "ensab ve etbai" zor durumda bıraktı. Ağustos 1883'te Hamdi Paşa'ya müracaat eden Muhammed ve Muhyiddin, şayet Osmanlı Devleti kendilerine maddi destek sağlamayacaksa, istemeyerek de olsa, Fransızların teklifini kabul etmek zorunda kalacaklarını bildirdiler. Bunun üzerine Mabeyn'e sunduğu 15 Ağustos 1883 tarihli arızasında Hamdi Paşa, Emir'in oğullarını himayelerine almak için Fransızların yoğun çaba sarfettiğini, bu ailenin Cezayir, Tunus ve Suriye Arapları ve özellikle 10.000'den fazla Mağrib muhaciri arasındaki nüfuzunu zikrettikten sonra Emir Muhammed Paşa'nın "münasip miktar maaş tahsisıyla temin-i maişetleri halinde kendileri ile umum Cezayir muhacirleri[nin] tâbiyyet-i Osmaniyyeyi kabul edecekleri"ne söz verdiğini bildirdi. Hamdi Paşa'ya göre, bu sözün gerçekleştirilmesi halinde Suriye'deki Fransız nüfuzunun yüzde doksanı yok edilecek ve günden güne artmakta olan Fransız hırs ve tamasına bir "sedd-i sedîd" çekilmiş olacağından başka Cezayir ve Tunus'ta Fransızları meşgul edecek kuvvetli bir manevi "alet-i tehdîd" kazanılmış olacaktı. Bu nedenle Paşa, Emir'in aile efradına aylık 25.000 kuruş maaş bağlanmasının yeterli olacağı ve bunun fevkalade siyasi faydalar sağlayacağı görüşündeydi.²¹

19 Hamdi Paşa'nın bu tutumu çok geçmeden Emir Abdulkadir ve oğullarının tepkisini çekti ve Saraya şikayetler iletilmeye başlandı. BOA, YEE, 18/417/3/40, evr. no., 28, Muhyiddin b. Abdulkadir'den Mabeyn'e, 8 Temmuz 1298/20 Temmuz 1882.

20 Bardin, a.g.e., s. 40-41; BOA, BEO, A. AMD. MV. Dosya. 38, gömlek. 83, 17 Muharrem 1301/18 Kasım 1883.

21 BOA, İ. Dah. 71127, Hamdi Paşa'dan Mabeyn'e, 11 Şevval 1300.

Merkezi hükümetin kararının gecikmesinden endişe eden Hamdi Paşa Eylül ortalarında hem Muhammed Paşa'ya konuyla ilgili bir telgraf çekirtmiş hem de dedisi daha önceki talebinin bazı "esbab-ı mühimme ve siyasiyyeye müstenid olduğunu" ve bu sebebin "ehemmiyet ve müstaceliyetini müekkid bazı ahval ve vukuat zuhur" ettiğini bildirerek konunun bir an önce karara bağlanmasını istedi.²²

Neticede Hamdi Paşa'nın talepleri yerinde bulunarak Emir'in evladı ile sair ailesine taksim olunmak üzere aylık 25.000 kuruş maaş bağlanmasına karar verildi ve "bu kararın tabiiyet maddesinin evveleminde senedat-ı resmiiyyeye rabt ve tevsiki için vilayete suret-i mahremanede tebliği"ni uygun gören II. Abdülhamid'in iradesi 24 Eylül 1883'te sadır oldu.²³ Bu arada tabiiyet meselesi halledilmeden Emir Abdülkadir'in arazilerinin oğullarına tevredilmemesi de alınan kararlar arasındaydı.²⁴ Ardından Suriye'de bulunan ve henüz Osmanlı tebeası olmamış olan Cezayir muhacirlerini de Fransızlardan koparmak için faaliyetler artırıldı. Hükümetin bu konudaki kararlılığının farkında olan ve genel eğilimin de giderek Osmanlı lehine geliştiğini gören muhacirler askere alınmamaları, aralarından iki bölük zaptiye teşkili, çiftçilikle uğraşanlarına Havran sancağından arazi verilmesi gibi taleplerinin karşılanması durumunda Osmanlı tabiiyetine gireceklerini bildirdiler. Bu taleplerin kabul edilmesiyle Fransızların çabaları semeresiz kalmış ve Muhyiddin'in ifadesiyle "muhacirinin kaffeleri hüsnürızalanyla esamilerini nüfus defterlerine kayd ve temhir ve yedlerine Osmani tezkireleri ita kılınmıştır."²⁵ Öyle görünüyor ki hepsi değilse de muhacirlerin çoğunluğu Osmanlı tabiiyetini kabul etmiş ve Hamdi Paşa da 1885'te vuku bulan vefatından önce muhacirlerden oluşan bir zaptiye bölüğü oluşturmuştur. Bu arada Fransızlar, Emir'in beşinci oğlu Haşim'i ve taraftarlarını kendi taraflarına çekmeyi başarmış ve Haşim'e aylık 80.000 frank maaş tahsis etmişlerdir.²⁶

Hamdi Paşa'nın halefi Raşid Naşid Paşa'nın (1885-1888) aynı tarz politikaları devam ettirmediği anlaşılmaktadır. Muhacirlere karşı daha katı davrandığı izlenimi veren Raşid Paşa ikinci bölüğün kurulmasına izin vermemiş ve bazı muhacirleri askere almıştır. Muhyiddin'in ifadesine göre bu uygulamalardan rahatsız olan bazı muhacirler Fransa yanlısı Haşim'e dönmüşlerdir.²⁷ Ocak ve Şubat 1888'de meydana gelen iki olay Fransa ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkilerin gerginleşmesine yol açmıştır. Her iki olayda da suçlu oldukları gerekçesiyle yakalanmaya çalışılan bazı muhacirler zaptiyeden kaçarken Fransız konsolosluğuna sığınmışlar ve ardından konsolosluğa gelen zaptiye, suçluları tutuklamak isteyince küçük çaplı kargaşa ve kavga çıkmıştır. Fransa, olayların gelişmesinde önemli etkisi olduğunu düşündüğü vali Raşid Naşid Paşa'nın derhal görevden alınmasını ve suçluların

22 BOA, İ. Dah. 71127, Hamdi Paşa'dan Mabeyn'e, 5 Eylül 1299/17 Eylül 1883; Muhammed Paşa'dan Mabeyn'e telgraf, 4 Eylül 1299/16 Eylül 1883.

23 İ.Dah. 71127, 22 Zilkade 1300/24 Eylül 1883.

24 BOA, BEO, Vilayet Gelen-Giden Defterleri (2), defter no. 351, s. 147, 149, 152.

25 BOA, YEE, 14/.../126/11, Muhyiddin b. Abdülkadir'den Mabeyn'e, 13 Temmuz 1304/25 Temmuz 1888.

26 Bardin, a.g.e., s. 46-47.

27 BOA, YEE, 14/.../126/11, Muhyiddin b. Abdülkadir'den Mabeyn'e, 13 Temmuz 1304/25 Temmuz 1888; Bardin, a.g.e., s. 51-53.

cezalandırılmasını, aksi takdirde bölgeye savaş gemisi göndereceği tehdidinde bulundu. Buna karşılık Osmanlı Devleti, Fransa'nın Şam konsolosunun da olaylarda sorumluluğu bulunduğu gerekçesiyle görevden alınmasını istedi. Mart 1888'de vali ve konsolos görevlerinden alındılar.²⁸

Üst düzey görevlilerin değiştirilmesi, müzakereler için daha olumlu bir ortam hazırladı. Olayların hemen ardından her iki taraf da bölgeye müfettişler göndererek gelişmeler hakkında sıhhatli bilgi toplanması ve yapılması gerekenlerin tesbiti yolunda çalışmalar başlattılar. Osmanlı müfettişi Hüseyin Rıza Paşa 19 Nisan 1888 tarihli raporunda Cezayir muhacirlerinin tabiiyet meselesi bir an evvel çözülmek üzere son olayların benzerlerinin kaçınılmaz olduğunu ve Fransızların nüfuz artırıcı faaliyetlerini yoğunlaştırdıklarını belirtmekteydi. Ayrıca, Suriye'ye yerleşmiş olan Cezayirlilere Osmanlı tebeası sıfatıyla muamele edilmesi ve sadece geçici olarak Suriye'de bulunanların Fransa tabiiyetini iddia edebilecekleri yönündeki devletin eski siyasetinde ısrar edilmesi görüşünü savundu.²⁹ Fransız müfettişi Imbert de bölgede incelemelerde bulunduktan sonra hazırladığı 1 Mayıs 1888 tarihli raporunda gelişmeleri özetledikten sonra, Fransa'nın Suriye'deki nüfuzunu artırarak devam ettirebilmesi için Cezayir muhacirlerini vatandaşlığına almakta ısrar etmesi ve bunun için özellikle Emir'in yakınlarına Fransız hükümetince görev verilmesi gerektiğini vurguladı.³⁰ Bu arada Bâbüâlî, Cezayirli Osmanlı tebeası olmaya teşvik etmesi için o sırada İstanbul'da bulunan Muhyiddin Paşa'yı Suriye'ye gönderdi. Burada kardeşi Muhammed ile yoğun bir faaliyete giren Muhyiddin'in etkili olmaya başladığını gözlemleyen Fransızlar, Bâbüâlî'ye yaptıkları ısrarlı müracaatlar sonucu geri çağrılmasını sağladılar.³¹

Bu arada Osmanlı yöneticileri ile Emir'in ailesi ve yakınları arasındaki ilişkilerin hızla iyileştiği görülmektedir. Babasının ölümünün ardından Fransız himayesini kabul eden Emir Abdulkadir'in büyük oğlu Ali daha sonra Osmanlı tabiiyetine girdi ve Ekim 1887'de 3500 kuruş maaş bağlanmasının yanısıra ileride gerçekleştirileceği hizmetlerine binaen de İzmir payesinin mirmiranlığa tebdil ve terfi edileceğine karar verildi.³² 1888 başında Muhyiddin Şura-yı Devlet azalığına tayin olundu. Daha önce Rumeli Beylerbeyliği payesi ile taltif edilen Muhammed'e ise Eylül 1888'de Suriye Valisi Mehmet Nazif Paşa'nın (1888-1889)³³ teklifi üzerine

28 BOA, Meclis-i Vükelâ Mazbataları (M.V), def. 29 evr. 46 17 Cemaziyelâhir 1305/1 Mart 1888; Bardin, a.g.e., s. 54-58.

29 BOA, YEE, 14/244/126/7 8 Şaban 1305/7 Nisan 1304. Lâyiha'nın tamamı transkribe edilerek yayımlanmıştır. Bk. Sebhattin Samur, "Özel Memurlukla Beyrut'a Gönderilen Hüseyin Rıza Paşa'nın Bir Lâyihasının Işığında XIX. Yüzyılın Sonuna Doğru Fransa'nın Suriye Siyaseti", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VI (1989) s.271-287. Hüseyin Rıza'nın bölgeye gönderilmesiyle ilgili karar için bk. BOA, MV, Def. no. 28, evr. no. 30, 23 Cemaziyevvel 1305/6 Şubat 1888.

30 Bardin, a.g.e., s. 60-63.

31 BOA, Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.Hus.), 226/1, 4 Şevval 1306.

32 BOA, BEO, A. AMD. MV. dosya. 38, gömlek. 83, 17 Muharrem 1301; İrade- Meclis-i Mahsus (İ.M.M), 3935, 13 Muharrem 1305; MV, def. 24 evr. 59. Ağustos 1888'de Emir'in küçük oğlu Abdullah, ağabeyi Ali'ye verilen maaş emsal göstererek kendisine verilmekte olan 2500 kuruş maaşın artırılmasını talep etti ve bu talebi reddedildi. MV, def. 34 evr. 47, 23 Zilkade 1305.

33 Mehmet Nazif Paşa 21 Rebiülâhir 1307/15 Aralık 1889'da zatürreden öldü ve yerine Mustafa Asım Paşa tayin edildi. İ. Dah. 90876 ve 90909.

ikinci rütbeden "mecidi" nişanı verildi.³⁴ Bundan bir ay sonra da Emir'in eşi Şefika Hanım'a maddî gelir sağlamak amacıyla Suriye'de bir miktar arazi tahsis edildi.³⁵ Yine aynı tarihlerde Emir'in kardeş çocuklarından üçü Osmanlı hükümetine müracaat ederek Emir Muhammed'in nasihat ve teşvikleri doğrultusunda Osmanlı tabiiyetine geçmek istediklerini ve o zamana kadar Fransa hükümetinden almakta oldukları maaşlarını reddedecekleri için kendilerine geçimlerini sağlayacak miktar maaş bağlanmasını talep ettiler. Suriye valisinin de desteklediği bu talepler uygun görülerek Muhammed Ebu Talip ve Muhyiddin b. Mustafa'ya 800'er kuruş ve Abdulkadir Efendi'ye de 500 kuruş aylık tahsis edildi.³⁶ 1892'de Emir'in küçük oğlu Abdülmelik de Fransa ile resmi bağı kopardı ve Osmanlı tabiiyetine girdi. Kendisine terkettiği yirmi lira maaşa karşılık otuz lira maaş bağlandı. Ertesi yıl da kendi isteği doğrultusunda süvari yüzbaşılığı rütbesiyle askeriyede görev verildi.³⁷

Emir'in oğullarından sadece Haşim'in Osmanlı tabiiyetine girmemekte kararlı olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı hükümeti 1888'in ilk aylarında meydana gelen olaylarda Emir Haşim'in de payı olduğu kanaatiyle mahalli asayişin devamı için onun Suriye'den uzaklaştırılması gerektiğini düşünüyordu. Bu düşüncesini Fransız sefirine de iletmek kararı aldı.³⁸ Mayıs 1889'da vali Mehmed Nazif Paşa, Haşim'in asayişi ihlal eden davranışlarının son zamanlarda iyice arttığından bahisle bir an önce Suriye'den uzaklaştırılmasını istedi. Konuyla ilgili Meclis-i Vükelâ kararında Haşim'in Suriye'den uzaklaştırılmasının zaten kararlaştırılmış olduğu, bu yeni talebin ise alınan kararın icrasının lüzumunu bir kat daha teyid ettiği belirtilmekteydi.³⁹ Bu arada Suriye'deki Cezayirliiler arasında giderek azalan nüfuslarını devam ettirebilmek için Haşim'in bölgede ikametini zaruri gören Fransızlar, Osmanlı hükümetini karardan vazgeçirmeye çalışmaktaydı. Ancak, hem Suriye'deki hem de merkezdeki Osmanlı yöneticilerinin Haşim hakkındaki kanaatleri son derece olumsuz idi. Siyasi tavırlarının dışında bölgedeki bazı arazi sahipleriyle de tartışmalı duruma düşmesi Haşim'i tamamen istenmeyen adam konumuna itmekteydi.⁴⁰ Sonuçta Haşim ailesiyle birlikte Suriye'yi terkederek Cezayir'e yerleşmek zorunda kaldı.⁴¹

34 BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV.), 31/34, 27 Şubat 1303/10 Mart 1888; MV, def. 30, evr. 57, 21 Receb 1305/3 Nisan 1888; İ.Dah., 86171 Suriye Valisi Mehmed Nazif'den Mabeyn'e, 15 Ağustos 1304/28 Ağustos 1888 ve Mabeyn'den Sadarete, 5 Eylül 1304/18 Eylül 1888; İ. Dah., 86143, 15 Eylül 1304/28 Eylül 1888; BEO, A. AMD. MV. dosya. 55, gömlek. 74, 21 Receb 1306.

35 BOA, İ. Dah., 86399, 7 Safer 1306/14 Ekim 1888.

36 BOA, İ. Mec. Mah., 4340, Müracaat mektupları 12 Eylül 1304/25 Eylül 1888 tarihli; Vali'nin bu konudaki arzısı 24 Muharrem 1306/1 Ekim 1888 ve irade tarihi 2 Rebiülâhîr 1306/6 Aralık 1888; İ.Dah., 87018, 2 Rebiülâhîr 1306; MV, def. no. 37 evr. no. 57, 22 Rebiülevvel 1306; MV def. 41 evr. 42, 23 Receb 1306

37 BOA, Y.A. Hus. 263/92, 25 Muharrem 1310/19 Ağustos 1892; Y.MTV. 72/117, 9 Şaban 1310/26 Şubat 1893.

38 BOA, MV, def. 29, evr. 46, 17 Cemaziyelâhîr 1305.

39 BOA, MV, def. 43 evr. 38, 20 Ramazan 1306/20 Mayıs 1889.

40 Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A. Hus.), 225/54, 24 Ramazan 1306; İ. Dah. 88806, 24 Ramazan 1306; MV, def. 43 evr. 38, 20 Ramazan 1306/20 Mayıs 1889; Bardin, a.g.e., s. 68-69.

41 Bardin, a.g.e., s. 134. Haşim 1893'te Suriye'ye tekrar dönmek istediye de bu isteği kabul edilmedi ve Hariciye Nezareti aracılığıyla Fransız Sefaretine gerekli tebliğ yapıldı. BOA, Y.A. Hus. 277/118, 26 Zilhicce 1310/10 Temmuz 1893.

Diğer taraftan Cezayirli muhacirlerin Osmanlı tabiiyetine girmesi meselesinin tartışmaları devam etmekteydi. Sultan Abdulhamid, Fransa'nın İstanbul'daki sefirinden devletin bu konudaki görüşlerini içeren bir muhtıra sunmasını istedi. Bunun üzerine 22 Temmuz 1888 tarihinde Saray'a sunulan muhtırada Montebello, önceki Suriye valilerinin ve halihazırdaki Beyrut ve Suriye valilerinin Cezayirli meselesindeki tutumlarından şikayet ettikten sonra üç maddelik bir çözüm önerisinde bulundu. Birincisi, Fransa Cezayirlilerden kendi rıza ve ihtiyarlarıyla elde ettiklerini bildirdikleri Osmanlı tabiiyet belgelerini geçerli sayacaktır. İkincisi, bundan böyle Osmanlı tabiiyetini kabul edeceklere gerekli kolaylık gösterilecektir. Aynı şekilde kurallara uygun olarak Fransa konsolosluğuna kayıt yaptıran ve Fransa tabiiyetinde kalmak isteyen bütün "Cezayirli tabiiyetlerinin bilcümle fevaid ve muhassanatını muhafaza edileceklerdir." Üçüncüsü, herhangi bir ihtilaf vukuunu önlemek için "katıyyen Fransalı tanınmış bilcümle Cezayirli Osmanlı tabiiyetini kabul etmiş Cezayirlilerden hiçbir devlet izni olmaksızın Fransız tabiiyetine giremeyeceği gibi Fransız tabiiyetini kabul edenler de Fransa hükümetinin izni olmadıkça Osmanlı tebeası sıfatını haiz olamayacaktır.⁴² Montebello'nun muhtirasından üç gün sonra aynı konuda Muhyiddin Paşa da, muhtemelen yine Abdulhamid'in arzusu üzerine, bir muhtıra sunarak Cezayirliyle ilgili meselelerin çözümü için şu görüşleri belirtti: Daha önce söz verildiği halde gerçekleştirilemeyen ikinci bölük zaptiyenin teşkil edilmesi, Havran köylerinde bulunan boş arazilerin bir kısmının Cezayirliye tahsis edilmesi, nüfuzlu kişilere rütbe ve nişan ihsanında bulunulması, ailesine ve muhacirlere tahsis edilen maaşın her ay ödenmesi. Muhyiddin Paşa, bu taleplerin yerine getirilmesi halinde Suriye'de bulunan Cezayirli'den 100 kişi kadarının bile Fransa'ya tabi olmayacağı kanaatindeydi.⁴³

Her iki muhtırayı incelemek üzere toplanan Maarif, Adliye ve Hariciye nazırlarıyla Şûrâ-yı Devlet reisi ve Sadrazam'dan oluşan Encümen-i Hususi-i Vükelâ, 2 Ağustos 1888 tarihli kararında Fransa himayesi iddiasında bulunan Cezayirli askerlik hizmetinden kurtulmak için böyle bir yola başvurduklarını, bu fırsattan istifade etmek isteyen Fransa'nın Cezayirli üzerinde himaye hakkı iddiasında bulunmaya başladığını, Muhyiddin Paşa'nın sözlü ifadesine göre Suriye, Beyrut ve Kudüs'te yaklaşık 15.000 Cezayirli bulunduğu ve Suriye'nin önemine binaen bu tür olayların devamı mahzurlu görüldüğünden yapılan müzakereler sonunda "Cezayirlilerin en ziyade gocundukları şey askerlik maddesi olup bunların bir müddet için kuradan muafiyeti ilan olunduğu ve kendilerine oralarda mikdar-ı kâfi arazi gösterilerek levazım-ı iskâniyeleri itmam edildiği halde bâdemâ mahmiyyet iddiasından feragat ederek ziraat ve felahatla iştilgal edeceklerinden dolayı mülken ve siyaseten fevâid-i kesire görüleceği derkâr olduğuna ve Muhyiddin

42 Montebello'nun muhtirasının Saray'a sunulmak üzere yapılan çevirisi için bk. BOA, YEE, 14/...b/126/11, 22 Temmuz 1888, Encümen-i Hususi-i Vükelâ'ya sunulan ayrı bir çeviri için bk. İ. Mec.Mah. 4221.

43 BOA, YEE, 14/...b/126/11, Muhyiddin'den Mabeyn'e 13 Temmuz 1304/25 Temmuz 1888.

Paşa'nın mezunen Suriye'ye izamiyle tarafından telkinat-ı lazime ifası dahi tesri' ve teshil-i maksadı mucib olacağına mebni Cezayirlielerin (...) yirmi sene müddetle kuradan muafiyeti" ittifakla kararlaştırılmıştır. Fransız sefirinin teklifleri konusunda yapılan müzakereler sonunda ise şu kararlar alınmıştır: Önceden Fransa himayesini kabul etmiş olan Cezayirlieler hariç tutularak diğerlerinden Suriye ve Beyrut vilayetlerince yapılacak tetkikat sırasında Fransız tabiiyetini iddia edecek olanların memleketten çıkarılmasında Osmanlı hükümeti muhtar olmak ve Kudüs sancağında bulunanlar hakkında da aynı şekilde muamele olunmak üzere Fransız sefiriyle öyle bir çözüm yoluna gidilmesinde bir mahzur görülmemiştir. Encümenin kararlarını uygun gören irade 11 Ağustos 1888'de çıkmıştır.⁴⁴

Öyle görünüyor ki Sultan Abdulhamid özellikle Muhyiddin Paşa'nın Suriye'ye gönderilerek Cezayirlieleri Osmanlı tabiiyetini kabule teşvik etmesi ve konuyla ilgili diğer meselelerin çözümünde valiye yardımcı olması hususuna çok önem vermekteydi. İrade tarihinden bir hafta sonra Muhyiddin Paşa'nın hâlâ gönderilmediğini öğrendiğinde Paşa'nın gecikmesinin olayların Osmanlı aleyhinde gelişmesine yol açacağını belirterek münasip miktar harcırah ile hemen Suriye'ye gönderilmesi gerektiğini Sadrazam'a bildirmişti.⁴⁵ Sultan Abdulhamid'in Muhyiddin Paşa'nın Suriye'ye gönderilmesine bu denli önem vermesinin muhtemel nedeni, Cezayirli muhacirler konusundaki fiili durumu iyice Osmanlı lehine döndürerek meseleyi Fransızlarla müzakereye gerek kalmayacak kadar önemsiz bir seviyeye indirmektir. Hâlen Suriye ve Beyrut valileri bu doğrultuda yoğun çaba sarfetmekteydi.

Valilerin bu konudaki faaliyetleri Fransız sefirini rahatsız etti. Mayıs 1889 sonunda Sefir Montebello bölgedeki Osmanlı yöneticilerinin Fransız himayesini kabul etmiş Cezayirlieler hakkındaki tavırlarının artık dayanılmaz bir noktaya geldiğini, bu konuda izahatta bulunmak üzere Paris'e çağrıldığını ve şikayet konusu muamelelere son verilmediği takdirde memuriyetinden çekilmeğe mecbur kalabileceğini ve bu duruma da Fransız halkının çok sert tepki göstereceğinin aşikar olduğu yolundaki görüşlerini dolaylı olarak Sultan'a ilettili. Sefir'in tehdit içeren mesajından "Fransa Devleti'nin bu hususu vesile ad ile Suriye'ce bazı teşebbüsatda bulunması halinde başka bir devlet tarafından müsamaha olunacağı ümidinde" oldukları sonucunu çıkarmış ve bundan da oldukça etkilenmiş görünen Sultan, 2 Haziran 1889'da Sadrazam Kamil Paşa'dan bu konuda ne düşündüğünü ve ne gibi tedbirlerin alınması gerektiği konusundaki fikrini en kısa zamanda bildirmesini istedi.⁴⁶ 3 Haziran 1889 tarihli cevabında Kamil Paşa, Suriye'de bulunan Cezayirlielere Fransa'nın müdahalesi meselesine son verilmesinin Osmanlı Devleti için daha ziyade gerekli olduğunu belirttikten sonra sefirin teşebbüsünün bir "sığadan ibaret" olduğunu, çünkü Paris'te bulunan eşini alıp gelmek üzere on beş günlüğüne Paris'e gideceğini, bir aydan beri gerek Bâbiâli'ye gerekse yakınlarına ve dostlarına söylemekte olduğunu bildirmiştir. Sadrazam'a göre, "Fransa'nın

44 BOA, İ. Mec. Mah., 4221, 24 Zilkade 1305/2 Ağustos 1888.

45 BOA, İ. Dah. 85724, 6 Ağustos 1304/19 Ağustos 1888.

46 BOA, Y.A.Hus., 226/1 4 Şevval 1306/3 Haziran 1889.

Suriye'ye asker sevkiyle teşebbüs-ı ciddiye bulunması imkan haricinde"dir. Fransızların elde etmek istedikleri şey ise, Cezayirlileri himayelerine alarak Suriye'-de müslümanlardan beş on bin erkek nüfusa sahip olup gerektiğinde kendi hizmetinde kullanmaktan ibarettir. Fransızların Cezayirliilerin hangi devletin tabiiyetini kabul ettiklerini belirlemek için kendi rıza ve ihtiyarlarına müracaat edilmesi teklifinin şartsız kabul edilemeyeceğini de belirten Kamil Paşa, ister Montebello kalsın isterse yerine başka biri gelsin Suriye'deki Cezayirliilerin genelinden bahsolunacak ise "muhacirin-i merkume vaktiyle tebea-i şâhânedan olarak kabul olduklarından şimdi rıza ve ihtiyarlarına müracaat halinde tebeyyet-i Devlet-i Aliyye'yi terk edecek olanlar bulunur ise hükümet-i seniyyece o makulelerin memleketten ihracı hakkının" Fransızlarca kabul edilmesi gerektiğinde ısrar etti.⁴⁷

Kamil Paşa'nın cevapları Sultan Abdulhamid'i rahatlatmış olabilir. Ancak Montebello, Sadrazam'ın katı tavrı takınmasından rahatsız olmuş olmalı ki Cezayirli meselesinin halli için doğrudan Sultan'a müracaat ederek bir sonuca ulaşma yolunu seçmiştir. Sefirin ısrarlı müracaatları sonunda bir cevap vermek durumunda kalan Sultan statükonun Osmanlı lehine olduğu kanaatinden hareketle Cezayirli-lerle ilgili kalıcı çözümün ilerde kararlaştırılması, şimdilik "mahallince istatükonun muhafazasıyla bu müddet zarfında bir gûne münazaa ve hadise vukuuna ihtimal verilmemesi" için Fransa'nın bölgedeki konsoloslarına talimat vermesi şartıyla Osmanlı Devleti'nin mahalli idarecilerine gerekli emir ve tavsiyeleri iletmesi konusunda sözlü muvafakat verdi. Sultan'ın bu kararı sefir tarafından Fransız hükümetine de bildirildi.⁴⁸

Abdulhamid bu son gelişmeden sadrazam Kamil Paşa'yı haberdar etmemişti. Sultan'ın kararını Paris'e gitmek üzere İstanbul'dan ayrılacak olan Montebello'nun Bâbîâli'ye yaptığı veda ziyareti sırasında öğrenen Kamil Paşa, oldukça şaşır-mış ve sitemli bir tarzda bu konuda daha önce yapılan çalışmaları da hatırlatarak Sultan'ın kararının ne olduğunun kendisine bildirilmesi ve kendisinin de sefir Paris'e gitmeden önce gerekli tashihlerde bulunmasına imkan verilmesini istemiştir.⁴⁹ Sadrazam'ın siteminden rahatsız olan ve adeta bir suçluluk psikolojisi içine giren Sultan, aynı gün verdiği cevapta Fransız sefirinin kendisine defaetle müracaatı üzerine Cezayirli meselesinin her iki ülke ilişkilerini olumsuz yönde etkilemesini önlemek amacıyla zikredilen kararı aldıklarını, bu konuda Bâbîâli'yi rahatlatmaktan başka bir maksadının olmadığını, mademki Bâbîâli bu konuda hazırlık sahibidir, sefirin seyahatini bir hafta ertelemesini temin ederek meselenin kendilerince halledilebileceğini bildirdi.⁵⁰ Sultan bu cevabıyla yetinmeyerek ertesi gün Sadarete gönderdiği yazısında sefire verdiği cevabın asıl nedeninin "Cezayirli işinin esasen tesviyesi zamanı henüz hulûl etmemiş olduğu zan ve tahmin" olduğuna içindir, mademki Sadaretin görüşüne göre "bu işin tesviyesi zamanı gelmiş

47 Aynı belge.

48 BOA, I. Dah., 90747, 17 Rebiülevvel 1307/11 Kasım 1889.

49 Aynı belge.

50 Aynı belge.

ve olbabda bir suret dahi kararlaştırılmıştır”, o halde “suret-i tesviye üzerine muamele-i mukteziyenin ifasıyla keyfiyetin” kendisine arzedilmesini istedi.⁵¹ Kamil Paşa bu cevaplarla tatmin olmayarak Fransız sefirine verilen cevabın sözlü olarak mı yoksa metin halinde mi olduğunu ve tam metninin ne olduğunu bilmek istediğini bildirdi. Ertesi gün Sadaret'e gönderilen cevapta sözlü olarak sefire iletilen tebligatın “sulh ve müsalemet ve devleteyn beyninde mevcut olan hüsn-i münasebete halel getirilmemek için ileride bu hususa esasen bir karar verilmek üzere şimdilik bu babda cennetmekan Sultan Mahmud Han hazretleri zaman-ı saltanatından beri ne yolda muamele olunmuş ise yine o yolda muamele ile istatükonun muhafaza edilmesi” nden ibaret olduğu, bu tebligatın “başka yolda telakki edilmekte olması nezd-i âli'de bâdi-i teessüf olduğu” ve tebligatın sefire iletilmesinde aracılık yapan Hariciye Müsteşarı Artin Paşa, kurenâ-yı hazret-i Şehriyâri'den Emin Bey ve Dyresse Paşa'dan icra etmiş oldukları tebligatı yazılı hale getirmelerinin istendiği ve bunların yazacakları metinlerin bir gün sonra Sadaret'e iletileceği bildirildi.⁵²

Bu arada Sadaret ile Saray arasında sözlü müzakereler devam etmekteydi. Bu mesele Saray'da görüşülürken elli civarında Cezayir muhacirinin Beyrut'a ulaştığı haberi de iletildi. İçeriği henüz tesbit edilemeyen müzakereler sonunda Sultan önceden sefire ilettiği kararının daha uygun olduğu kanaatine vararak statükonun devamının “bir güne müşkilat ihdas etmiyeceği”ni ve “ileride bir vakt-i münasipte esasen bir karar verilmek üzere hicret eden ve bundan böyle edecek olan Cezayirlilere tebea-i Devlet-i Aliyye nazarıyla bakılarak haklarında o suretle muamele olunacağına dair Encümen-i Hususiye'ce bir karar ittihazıyla arz-ı atebe-i ulya kılınması”nı Sadaret'e bildirdi.⁵³

Bu emir üzerine toplanan Encümen-i Hususiye bir gün içinde çalışmalarını tamamlayarak alınan kararları 18 Kasım 1889'da Sultan'a arz etti. Ekleri arasında dokuz maddelik bir itilâfnâme de bulunan Encümen'in mazbatasında, Fransa hükümetinin cevabı alınuncaya kadar Suriye'de statükonun devam ettirilmesi için gerekli talimatın verilmesi ve Fransa hükümetiyle bir anlaşma sağlanamayacağı anlaşıldığında da Osmanlı hükümetinin konu hakkında kesin kararını vermesi hususunun ittifakla kararlaştırıldığı belirtilmektedir. Anlaşma metninin konumuz açısından önemli maddeleri özetle şöyledir: Cezayirlilerden grup halinde Suriye'ye gelip yerleşenler Osmanlı tebeasındandırlar ve bunlardan Fransız tabiiyetine geçmek isteyenler belli bir süre sonra Osmanlı topraklarını terketmek zorundadırlar. Münferiden ve Fransa pasaportuyla Suriye'ye gelen ve Fransız konsolosluğunda kayıtlı bulunan Cezayirliler Fransa tebeasından sayılacaklardır ve bunların Osmanlı kadınlarıyla evlenmeleri yasaktır. Bundan böyle yerleşmek maksadıyla gelen Cezayirliler, Osmanlı tebeasından sayılacaklar ve hükümetin takdir edeceği bir araziye yerleştirileceklerdir. Ancak, Fransız vatandaşı olarak pasaportla gelenler

51 BOA, İ. Dah., 90748, 18 Rebiülevvel 1307/12 Kasım 1889.

52 BOA, İ. Dah., 90746, 21 Rebiülevvel 1307/15 Kasım 1889.

53 BOA, İ. Dah., 90728, 22 Rebiülevvel 1307/16 Kasım 1889.

iki sene sonunda Osmanlı topraklarını terk etmeye veya Osmanlı tabiiyetine girmeye mecburdurlar.⁵⁴ Konuyla ilgili iradede Sultan, kesin karar verilmeye kadar bu maddelerin uygulanmasını temin için mahalli yetkililere gerekli tebligatın yapılmasını, herhangi bir uygunsuzluğun vukuuna meydan verilmemesi konusunda uyarılmalarını ve ilerde bir itiraz veya yanlış anlaşılmaya meydan vermemek için bu tedbirlerle ilgili bilgilerin Fransız sefaretine iletilmesini ister.⁵⁵

Sefir itilafnamenin bazı maddelerine itiraz etti. Özellikle Fransız pasaportu taşıyanların Osmanlı topraklarında kalış sürelerinin iki yıla sınırlandırılmasını ve pasaportsuz gelenlerin Osmanlı tebeasından addedilmelerini kabul edilemez olarak değerlendirdi. Bu arada Sultan, Hariciye Nezareti Müsteşarı Artin Paşa aracılığıyla sefiri ikna etmeye çalıştı. Sonuçta, Cezayirli konusunda Osmanlılaştırma faaliyetlerine son verilmesi ve bu konuda mahalli idarecilere kategorik emirler verilmesi şartıyla statükonun devamı konusunda uzlaşma sağlandı. Her iki taraf da mahalli yetkililerine gelişmeleri aktararak onları Cezayirli konusunda çatışmadan kaçınmaları ve münferit olayları büyümeden önlemeye çalışmalarını konusunda uyardılar.⁵⁶

1889'un ikinci yarısında Abdulhamid'in Suriye ve çevresindeki Cezayirli konusunda statükonun devam etmesi ve Fransa ile Cezayirli konusunda resmi bir anlaşma yapmama kararında olduğu anlaşılmaktadır. Bu kararlılık 11 Kasım 1889'da Sadrazam Kamil Paşa'ya verdiği cevabında Bâbîâli'nin bulacağı çözümü kabul edeceğini ima etmişken beş gün sonra Sadrazam'ı uyararak kesin çözümün daha sonra kararlaştırılacağını, şimdilik statükonun devamı yönünde geçici bir çözüm önerisinde bulunmalarını istemesinde açıkça görülmektedir. Aynı şekilde Fransa'nın da resmi bir anlaşma yapmaktan kaçındığı anlaşılmaktadır. Fransızların statükodan yana tavır koymalarının nedeni anlaşılacakla birlikte Sultan'ın tavrının iki önemli nedeni olduğu düşünülmektedir: Birincisi, Emir Abdulkadir'in ölümünden sonraki gelişmeler göstermiştir ki Cezayirli büyük çoğunluğu Osmanlı tabiiyetini kabul etmiştir ve diğerleri arasındaki eğilim de kabul etme yönündedir. Diğer bir ifadeyle, statükonun devamı belirgin bir şekilde Osmanlı lehine işlemektedir. İkincisi, Abdulhamid'in Fransızlarla resmi bir anlaşma yapmaktan kaçınma sebebi, böyle bir anlaşma ile Fransızların Cezayirli üzerindeki iddialarının Osmanlı Devleti tarafından tanınması anlamına geleceğini düşünmesidir. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti o zamana kadar Fransızların Cezayir'i işgalini tanımamış ve oradan gelen Cezayirli aksini ispat edilmedikçe Osmanlı tebeasından kabul etmişti.

Sultan'ın beklentisi doğru çıktı ve geçen zaman Osmanlı Devleti lehine işledi. 1900'lü yıllara gelindiğinde Emir'in oğullarından sadece Haşim ve birkaç taraftarı

54 BOA, Y.A.Res. 49/39, 24 Rebülevvel 1307/18 Kasım 1889. Aynı belgeler İ.M.M. 4625'te de mevcuttur. İtilafnamenin tamamının transkripsiyonu için bk. Deringil, a.g.m., s. 438-440 ve Samur, Osmanlı Devletinde..., s., 151-152.

55 BOA, Y.A.Res., 49/39, 26 Rebülevvel 1307/20 Kasım 1889.

56 Bardin, a.g.e., s. 76-77.

dışında Suriye'deki Cezayirliilerin tamamı Osmanlı tabiiyetini kabul etti. Haşim'in 1892'de Suriye'den tamamen kopmasıyla Fransa tabiiyetini/himayesini kabul eden Cezayirliilerin liderliği çok daha zayıf konumda olan oğlu Ömer'e geçti. Emir'in en büyük oğlu olan ve Osmanlı tabiiyetine girdikten sonraki dönemde mahalli idareden zaman zaman şikayette bulunan Ali, 1896'da Kunaytra kaymakamlığına tayin edildi.⁵⁷ Bu arada Suriye'ye Cezayirli göçü devam etti. Yeni gelen her grup, Osmanlı tabiiyetini kabul ettikten sonra uygun bir yerleşim merkezine gönderildi.⁵⁸

Sonuç olarak denilebilir ki, Osmanlı yöneticileri Suriye'ye yerleşen Cezayirli muhacirlerin tabiiyet meselesinin ortaya çıkacağını başlangıçta tahmin etmişlerdir. Cezayirli muhacirleri esas itibariyle devletin bir vilayetinden diğer bir vilayetine göç eden insanlar olarak değerlendirdiklerinden kabul edilmemelerinin ihtimal dahilinde olmadığını düşünen Osmanlı yöneticileri sadece meselenin zuhurunu önlemek amacıyla gerekli gördükleri tedbirleri almaya çalışmışlardır. Bu tedbirlerin en önemlisi grup halinde gelen muhacirlerin ulaştıkları yerin yöneticilerince karşılanarak Osmanlı tabiiyetini kabul etmelerinden sonra yerleştirilecekleri yerlere sevklerinin yapılmasıdır. Ancak gayriresmi olarak gelenlerden Fransa'nın himayesini isteyenler ve daha Suriye'ye ulaşmadan Fransa tabiiyetini kabul edenler de zamanla önemli sayıya ulaşmışlardır. Bunlar arasında Emir Abdulkadir gibi Fransa'dan maaş alanlar da vardı. Bu durum ciddi bir krize neden olmadan 1880'lere kadar devam etti. 1880'lerde Fransa'nın Suriye bölgesinde nüfuzunu artırıcı faaliyetlere yoğunluk kazandırması ve Cezayirli muhacirlerin de bu faaliyetler kapsamına dahil edilmesi Osmanlı yöneticilerini karşı tedbirler almak üzere harekettendirdi. Bu meyanda Vali Hamdi Paşa'nın yoğun çaba sarfettiği ve önemli başarılar elde ettiği görülmektedir. Emir Abdulkadir'in 1883 Mayıs'ında vefat etmesiyle ibre Osmanlılar lehine dönmüş ve 1880'li yılların ikinci yarısında izlenen istikrarlı politikaların semeresi alınmaya başlanmıştır. Haşim dışında Emir'in bütün çocukları ve yakınları Osmanlı tabiiyetine girmiş ve bir kısmı çeşitli kademelerde resmi görevler almışlardır. Cezayirli muhacirleri kazanma mücadelesi 1888 ve 1889'da Fransa ile Osmanlı Devleti arasında tansiyonun yükselmesine ve neredeyse kriz boyutuna ulaşmasına neden oldu. Ancak her iki devletin de olayları tırmandırmama yönündeki kararlılığı neticesi statükonun devamının esas alınması ve mahalli görevlilerin münferit olayları büyütmemeleri konusunda uyarılmaları şartıyla uzlaşma sağlandı. Uzlaşmanın sağlanmasında ve statükonun esas alınmasında Saray'ın Bâbiâli'yi devredışı bıraktığı ve bu yüzden Sadrazam Kamil Paşa ile Abdulhamid arasında küçük de olsa bir gerginliğin yaşandığı belirtilmelidir. Statükonun devamı ise uzun vadede meselenin Osmanlı lehine çözülmesini sağlamıştır.

57 BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y. MTV), 47/176, 16 Kanun-ı sani 1306; Emir Ali'nin Müeyyed Paşazade Ali ile olan arazi anlaşmazlığı için bk. Y.MTV., 80/27, 25 Zilhicce 1310; Y.A. Hus. 277/71, 22 Zilhicce 1310 ve 277/132, 28 Zilhicce 1310.

58 BOA, M.V., def. 46, evr. 39; M.V. def. 61, evr. 42, 30 Cemaziyevvel 1308; İ. Dah., 1311-M,47, 13 Muharrem 1311; İ. Dah., 1311-R-40, 26 Rebülâhır 1311.